

Ленинградского педагогического института им. А. И. Герцена. — Л., 1957. — Т. 130.

3. Карпенко Ю. О. Ступені порівняння прикметників в українській мові // Українська мова в школі. — 1960. — № 1.

4. Качура О. В. Ступенювання ознаки предмета в семантико-функціональному аспекті // Мовознавство. — 1991. — № 1.

5. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння у граматичній системі української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 1998. — 21 с.

6. Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. М. Коцюбинського: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — О., 2003. — 20 с.

7. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2000. — 18 с.

8. Семененко Л. А. Ад'єктиви-морфостилеми категорії співвідносної інтенсивності ознаки у поетичному мовленні // Записки з українського мовознавства. — О.: Астропринт, 2003. — Вип. 13.

9. Семененко Л. А. Відсубстантивні оказіональні компаративні морфостилеми у поетичному мовленні // Записки з українського мовознавства. — О.: Астропринт, 2005. — Вип. 15.

10. Семененко Л. А. Лексико-граматичний клас ад'єктивів у поетичному мовленні (морфолого-семантичний, морфолого-словотвірний і структурний аспекти) // Записки з українського мовознавства. — О.: Астропринт, 2003. — Вип. 12.

11. Сэпир Э. Градуирование // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1985. — Вып. XVI.

12. Шелякин М. А. О семантической структуре категории степеней сравнения прилагательных, ее частных значениях и морфологических формах // Ученые записки Тартуского государственного университета. Грамматические и лексико-семантические проблемы описания языка. Труды по русской и славянской филологии. — Тарту, 1983. — Вып. 651.

УДК 811.161.2'38

О. О. Сікорська

ФУНКЦІОНАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ КАТЕГОРІЇ ПОТЕНЦІЙНОСТІ ПРИ ВИРАЖЕННІ МОДАЛЬНИХ ВІДНОШЕНЬ

У статті проаналізовано функціональну взаємодію потенційності з функцією вірогідності. В своїй первинній функції модальні слова та предикативи становлять домінуючі полів можливості та необхідності, а у вторинній функції входять до складу периферії модальності вірогідності.

Ключові слова: модальність, необхідність, можливість, вірогідність.

There are the function interaction the potentiality from the function was analyse in article. In its primary function the verb of and modality predicative put the dominant of possibility and necessity fields and in second function inter in periphery of modality of probability.

Key words: modality, necessity, possibility, probability.

Особливе явище являє собою перетин функціонально-семантичних полів, що приводить до виявлення “загальних сегментів: перехідних зон” [1: 99; 7: 20]. Перехідні зони — не виняток із правила про членування цілого на частини, а закономірний вияв однієї з найважливіших особливостей польового структурування мови. Взаємодія полів ґрунтується на множині ознак мовних одиниць. За різноманітними ознаками мовна одиниця співвідноситься з різними поняттями, в результаті чого та сама мовна одиниця може входити до складу різних полів. І справді, процес актуалізації поняттєвих категорій ускладнюється тим, що засоби або одиниці одного рівня можуть переходити до сфери іншого рівня або виконувати невластиву їм функцію. Ці ускладнення пов'язані з тим, що модальність (а отже, й потенційність) за своєю природою неоднорідна і орієнтована на мовні одиниці різного рівня. При цьому рівень реалізації може не відповідати рівню орієнтації модального змісту [8: 47]. В мовознавстві модальні відношення передаються засобами взаємодії лексичного, граматичного та інтонаційного рівнів. Однак у процесі актуалізації модальних значень у відрізьку мовлення різноманітні мовні засоби вступають між собою у відношення взаємодоповнення, підпорядкування, нейтралізації, витіснення [9: 75–76]. Прикладом перетину полів через поліфункціональність їх елементів слугує вживання футуральних конструкцій української мови у

функції можливості/неможливості: *Попросиш у нього!* = у нього неможливо попросити.

Встановлення необхідності вивчення явища перетину підсистем мови, пізнання не тільки вузлів зосередження якісних розрізень мовних категорій, але й зон взаємодії становить одну з методологічних переваг функціонально-семантичного підходу до опису мови. Орієнтований на семантику мовних одиниць, даний підхід найбільше відповідає семіотичному уявленню про мову, оскільки знакова функція мови в процесі комунікації (віднесення мови до елементів досвіду) безпосередньо реалізується означуванням знака, а не його означаючим. Перевага цього підходу полягає в тому, що увага дослідника зосереджена на вивченні відношень між різнорідними елементами, які взаємодіють при вираженні однорідних значень. У функціональних дослідженнях поняття функції має визначення, з одного боку, як здатність до виконання певного призначення (як прихований потенціал функціонування, що зумовлює межі та правила процесу функціонування даної одиниці), з іншого — як результат функціонування — реалізація, досягнута мета. Таке розуміння функції дозволяє послідовно розрізняти її і значення мовних одиниць. Якщо значення — це референційно-відображувальна спрямованість форми, то її конкретна функція в побудові сегмента мовлення може як збігатися зі значенням, так і не збігатися. Через те виділяють первинні і вторинні функції. При збігові реалізованої функції зі своєю потенційною функцією виступають первинні функції відповідних форм. Якщо реалізована функція не збігається з потенційною, говорять про вторинні функції форм. Форми, вже наявні в мові, одержують нові функції. Саме тому мова має потенційну властивість забезпечити вербалізацію будь-якого досвіду, в тому числі й інтуїтивного пізнання реальності [3: 35]. В сучасній науковій літературі [4: 29–30; 7: 19] виділяються три типи вторинних функцій: транспозиція, нейтралізація, десемантизація. Щоправда, крім первинних і вторинних функцій, виділяють також зони перехідності від первинних до вторинних функцій. Перехідні функції є реалізованими функціями, що відрізняються від потенційних неоднорядковими семами синтагматичної периферії. Існування перехідних функцій закономірно впливає зі спрямованості руху вторинних функцій, межею якого є нормативне парадигматичне значення, тобто первинна функція. Саме на одній з перехідних зон ми зосередимо нашу увагу в цій статті.

Між окремими полями у межах функціонально-семантичного поля модальності спостерігається взаємодія у зв'язку із поліфункціональністю елементів, які входять до цих полів.

Функція вірогідності визначає ступінь відповідності змісту висловлення дійсності. Усе залежить від того, як мовець оцінює повноту своїх знань про явища об'єктивної дійсності — зміст висловлення може передаватися як такий, що відповідає чи не відповідає дійсності: *В своїй сукупності набір найрепрезентативніших структурно-функціональних параметрів кожного блоку формує загальну метрику ландшафтного екостану* (М. Й. Рутинський). *Таким чином реалізується концепційно та методично цілісний еколого-ландшафтноцентричний підхід до розгляду екостанів ландшафтних районів у середньобагаторічному розрізі...* (М. Й. Рутинський). Такі висловлення розглядають як “імпліцитно вірогідні” [11: 479] із значенням констатації, відповідно до якого визначають інші відтінки вірогідності. Модальне значення вірогідності, як правило, розглядають як різновид суб'єктивної модальності, оскільки основним засобом її вияву є модальні слова, які функціонують як вставні елементи висловлення. Часто дана модальність виокремлюється як самостійний тип і має назву “персуазивна” [10], модальність вірогідності, (реальності або констатації) [6: 95], модальність істинності [5], що виступає у всіх випадках, коли мовець подає висловлення як таке, що відповідає дійсності, безпосередньо відображає факти дійсного світу. Модальність вірогідності базується на висновкових значеннях і є результатом логічної операції умовиводу, побудованого за певними передумовами, доказова сила яких оцінюється за шкалою ймовірності. Шкала ймовірності являє собою семантичну безперервність з полюсами епістемічної можливості та епістемічної необхідності [13: 55; 2: 163].

Оцінка події як епістемічно можливої визначається тоді, коли мовець не має точних даних про ситуацію та шляхи її реалізації, бо не передбачає обставин, які б суперечили праву вибору одного з них. Складається враження вільного вибору варіантів виходу. Епістемічна необхідність передбачає вихід із ситуації як єдино можливий, зумовлений непрямим підтвердженням мовця. Таким чином, оцінка ступеня ймовірності події залежить від того, як мовець оцінює доказову силу даних, якими він володіє. Семантична антитеза значень епістемічної можливості та епістемічної необхідності закріплена за модальними лексемами *може, можна* та *повинен*. В. Д. Шинкарук називає такі значення персуазивна можливість та персуазивна необхідність:

Широко розповсюджені такі суміші, в яких змішування може відбуватися лише в певних межах і відповідних температурах (О. В. Білий). Компромісу можна досягти лише за тісної взаємодії прибутку і цін (Голос України). Кістяк метрики екостану ландшафтної системи повинні скласти параметри, які з якомога вищою мірою репрезентованості розкривають різні аспекти антропоїзації (М. Й. Рутинський). Модальні слова і предикативи можливості та необхідності, що вживаються у своєму вторинному значенні, є досить поширеними засобами вираження вірогідності. Такі висловлення можуть бути трансформовані у висловлення із вставними словами. Однак "повної еквівалентності змісту під час таких трансформацій не буває ніколи, бо в першому випадку увага акцентується на онтологічному, а в іншому — на гносеологічному боці явища" [12: 19].

О. І. Беляєва виділяє два типи висловлень, які ґрунтуються на висновкових знаннях: передбачення та умовивід [2: 164]. Семантичною основою цього протиставлення є значення епістемної можливості та необхідності, які відрізняються оцінкою ступеня ймовірності події, про яку йдеться у висловленні. Така оцінка — результат опрацювання мовцем інформації, переданої у висловленні через його структуру, послідовність логічних зв'язків та елементи самого контексту. Залежно від того, як мовець оцінює ймовірність події, вираженої в пропозиції, в мікрзоні висновкових знань виділяють такі типи ситуацій:

а) висока оцінка ймовірності того, що подія відбудеться. Така ситуація виражається за допомогою ММ *може, повинно*. Самі висловлювання являють собою логічний висновок чи прогноз, що базується на непрямих даних, якими володіє мовець. Ситуація з оцінкою ймовірності може відноситися до будь-якого часового поля: теперішнього, минулого, майбутнього — і виникає тоді, коли чуттєве сприйняття мовця безпосередньо спрямоване на об'єкт оцінки: *Товаровиробники повинні відшкодувати витрати поставками зерна та сортового насіння у держрезерв, а в окремих випадках грошима (Голос України). Проблема саркофага на ЧАЕС — це загальна проблема, і до кінця нинішнього року міжнародні експерти повинні вирішити його подальшу долю, обсяги необхідних робіт (Урядовий кур'єр). Адже як так вести слідство, то він, Андрій, може просидіти на стільці в такій чистій і гарній кімнаті десятки років безрезультатно (І. Багрянний). Та лише дуже недалекоглядний господар може ліквідувати той бізнес, який дає прибуток (Голос України)*. Іноді модальність ймовірності виражається через модель СПР з підрядним умови: *Якщо не вжити рішучих заходів, то наша*

країна може надовго втратити свої позиції великої зернової держави в Європі (Урядовий кур'єр);

б) середня оцінка ймовірності того, що подія відбудеться, тобто лише припускається можливість здійснення пропозиції. Ситуація епістемної можливості виражається модальними лексемами *повинен, може, має, можна* (із вказівкою на обмеження можливості виконання дії): *Імпорт друкованого слова ззовні, як правило, повинен бути регульованим (Урядовий кур'єр). Причому всі витрати, у разі необхідності, мають бути строго лімітовані (Голос України). Щоправда, невдовзі, у разі необхідності, цей голос може замовкнути назавжди (Політика і культура). 1997 року плануємо повторити опитування за цією самою програмою, і тоді можна буде говорити про певні тенденції розвитку суспільної свідомості (Урядовий кур'єр).*

Значення припущення виконання дії розкривається через конструкцію СПР: *Якщо камінь переплавити, то можна отримати кислотійкі матеріали (Голос України). Якщо ми хочемо йти вперед, то одна нога повинна залишатися на місці, у той час як інша робить наступний крок (Урядовий кур'єр);*

в) загальна оцінка можливості здійснення події. Дана ситуація розглядається як ситуація загальної каузації [12: 19] і виражається модальними лексемами *могти, можна, повинен* у висловлюваннях, що містять верифіковані пропозиції з неактивним семантичним суб'єктом. Такі висловлювання містять додатковий відтінок застереження: *Одягни пальто — можеш застудитися (розм.)*.

Таким чином, значення вірогідності визначається сполученням оцінки істинності та оцінки ймовірності. Модальні елементи, які виражають епістемічну можливість та необхідність, сполучаються з модальними лексемами, які виражають суб'єктивне відчуття мовця стосовно істинності висловлення: *Колишні й нинішні міністри, парламентарі й бізнесмени можуть і повинні впливати на добробут країни та її громадян (Політика і культура). Футбол в Україні — спорт номер один, і як не було б важко суспільству й державі, вони тільки заради одне одного можуть і повинні знайти в цій грі той емоційний, стабілізуючий фактор, такий необхідний всім нам (Урядовий кур'єр). Дехто з приятелів навіть стверджував, що вийшло на краще і з новою владою можна і слід так само успішно порозумітися (Ю. Андрухович). Ми можемо і зобов'язані вже сьогодні протиставити злочинному світові всю силу держави, різко обмежити сферу його впливу, зміцнити законність і правопорядок (Урядовий кур'єр)*. Така сполучуваність цих елементів у межах одного речення свідчить і про неоднорідність цих видів оцінки.

В такому разі пропозиція отримує подвійний модальний відтінок — з погляду можливості і щодо вірогідності. У процесі актуалізації ситуації спочатку відбувається оцінювання пропозиції за шкалою ймовірності, а потім — за шкалою вірогідності.

Отже, модальні дієслова та предикативи у своїй первинній функції є домінантами функцій можливості та необхідності, а у вторинній — входять до складу периферії функції вірогідності.

1. Адмони В. Г. Полевая природа частей речи / В. Г. Адмони // Вопросы теории частей речи. — Л.: Наука, 1968. — С. 98–106.

2. Беляева Е. И. Достоверность / Е. И. Беляева // Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. — Л.: Наука, 1990. — С. 157–170.

3. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01 / Бондар Олександр Іванович. — Одеса, 1997. — 369 с.

4. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис / В. Г. Гак. — М.: Высшая шк., 1986. — 219 с.

5. Грелл М. О. О сущности модальности / М. О. Грелл // Языкознание в Чехословакии. — М.: Прогресс, 1978. — С. 277–301.

6. Гулыга Е. В. Модальность сложноподчиненного предложения (на материале немецкого языка) / Е. В. Гулыга // Вопросы лексикологии, грамматики и фонетики немецкого языка. — М.: МГПИ, 1959. — Т. CXLI. — Вып. 1. — С. 95–124.

7. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови / А. П. Загнітко: навчальний посібник. — К.: Вища шк., 1991. — 77 с.

8. Кобрин Н. А. Уровни формирования и реализации модальности / Н. А. Кобрин // Функциональные, типологические и лингводидактические аспекты исследования модальности: Тезисы докладов конференции. — Иркутск: ИПИИЯ, 1990. — С. 47–48.

9. Корольова Т. М. Взаємодія просодичних засобів передачі модальних значень у мовленні / Т. М. Корольова // Іноземна філологія. — 1990. — № 97. — С. 72–77.

10. Панфилов В. З. Категория модальности и ее роль в конституировании структуры предложения и суждения / В. З. Панфилов // Вопросы языкознания. — 1977. — № 4. — С. 37–48.

11. Современный русский язык / под ред. В. А. Белошапковой. — М.: Высшая шк., 1981. — 560 с.

12. Цейтлин С. Н. Некоторые типы модальных ситуаций в современном русском языке / С. Н. Цейтлин // Функциональный анализ грамматических аспектов высказывания. — Л.: ЛГПИ, 1985. — С. 16–25.

13. Шинкарук В. Д. Репрезентативні модусних категорій у сучасній українській мові / В. Д. Шинкарук // Мовознавство. — 1999. — № 2–3. — С. 50–56.

ТАКСОНОМІЯ ПРАГМАТИЧНИХ ТИПІВ РЕЧЕНЬ-ВИСЛОВЛЕНЬ В УМОВАХ МІЖОСОБИСТІСНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті здійснено спробу системного аналізу класифікацій речень-висловлень за прагматичним принципом, проаналізовані головні критерії прагматичних класифікацій, а також розглядаються деякі функціонально-комунікативні особливості прагматичного компонента різних типів речень-висловлень.

Ключові слова: мовленнєвий акт, перформатив, асертив, комісив, експресив, декларатив, директив.

In the article an attempt has been made to the systematic analysis of functional-pragmatic classifications of utterances as illocutionary acts to their speech situations in terms of certain goals. The conducted research has proved that different kinds of illocutionary acts are called by different speech situations. It depends on how does the speaker convey the illocutionary force of an utterance.

Key words: speech act, performative, assertive, commissive, expressive, declaration, directive.

Вивчення прагматичних аспектів речень-висловлень становить важливу сферу мовних знань, оскільки кожне речення-висловлення є засобом реалізації відповідного мовленнєвого акту (МА), і співвідноситься з певною комунікативною інтенцією мовця. Однак, попри вагомий дослідження прагматичних й функціонально-комунікативних чинників використання мови, який здійснюють останнім часом вітчизняні вчені Ф. Бацевич, В. Гак, А. Загнітко, Т. Қосмеда, Г. Почепцов та ін., питання про прагматику речень-висловлень не можна вважати вивченим із достатньою глибиною і ґрунтовністю, тому що відсутні спеціальні дослідження й монографічні праці, присвячені всебічному аналізу таксономії МА. Цим і вмотивовується **актуальність** запропонованої роботи. **Мета дослідження** — охарактеризувати прагматичні й функціонально-комунікативні особливості МА в реченнях-висловленнях, передбачає виконання таких конкретних завдань: узагальнити проблеми таксономії МА за прагматичним принципом; виявити головні критерії прагматичних класифікацій; з'ясувати роль і дослідити функціонально-комунікативні особливості прагматичного компонента різних прагматичних типів речень-